

TÜRKİYE'DE HİZMETLER SEKTÖRÜNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN SERVICES SECTOR IN TURKEY

Yrd.Doç.Dr.Bekir GÖVDERE*

ÖZET

Doğrudan yabancı yatırımlar küresel üretimin coğrafyasına paralel bir şekilde gelişim göstermektedir. Globalleşen dünyada doğrudan yabancı yatırımların yöneldiği yeni alan hizmet sektörüdür. Bu çalışma, hizmet sektörünün öneminin artmasının nedenlerini, hizmet sektöründeki global trendleri ve Türkiye'deki yabancı yatırımların hizmet sektöründeki dağılımını incelemektedir. Elde edilen sonuçlar Türkiye'de toplam yabancı yatırımlar içinde hizmet sektörünün payının arttığı, en fazla yabancı yatırım çeken sektörlerin mali aracı kuruluşların faaliyetleri, ulaştırma, depolama ve haberleşme ile gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri olduğunu göstermektedir.

ABSTRACT

Foreign direct investments present a development pattern similar to the global geography of production. In a today's globalizing world, the sector that attracts foreign direct investment most is services. This work examines the reasons behind growing importance of services, the global trends of services sector and the distribution of foreign investments in services sector in Turkey. Our results suggest that the share of investments in services sector in Turkey's total foreign investments has recently increased and that the most attractive sectors are financial services, transportation, storage and telecommunication, real estate leasing and business activities.

Doğrudan yabancı yatırımlar, hizmet sektörü, globalleşme.
Foreign direct investment, service sector, globalization.

GİRİŞ

1990'lı yıllar globalleşmenin ivme kazandığı dönem olarak bilinmekle birlikte asıl ivme 2000'li yıllarda gerçekleşmiştir. Öyle ki iktisat teorisinin temel kavramları bile bu yeni süreçte yeniden değerlendirilmektedir. Örneğin yüksek faizlerin yatırımları olumsuz

* Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

etkileyeceği ve ekonominin küçüleceği düşünülürken, Türkiye son altı yılda yüksek ekonomik büyüme oranlarını yakalayabilmiştir. Bu yeni açılımların anlaşılmasında ise hiç kuşkusuz en çok atıf yapılan kavram globalleşmedir.

Globalleşen dünyada neler olduğunu kısaca hatırlamak gerekirse, öncelikle firmalar ayakta kalabilmek için dünyayı bir yatırım üssü olarak görmeye başlamışlardır. İletişim teknolojilerinin gelişmesi, teknolojik yenilikler firmaların işlerini kolaylaştırmıştır. Firmalar maliyetlerini düşürebilmek için başta çağrı merkezleri, müşteri hizmetleri, yazılım, raporlama, sipariş takibi ve muhasebe gibi bir dizi işleri dışarıdan temin etme yoluna yönelmişlerdir. Bunun sonucunda da ticareti yapılamayan sektör olarak tanımlanan hizmetler ihracat yapar hale gelmiştir. Daha önceki dönemlerde sadece gelişmiş ülkelerin firmaları diğer ülkelerde yatırım yaparken, günümüzde gelişmekte olan ülkelerin firmaları da dünyanın pek çok yerinde yatırım yapmaktadır. Bundan dolayı yabancı yatırım kavramı da belirsizleşmeye başlamıştır. Çünkü her ülkenin firmaları yurtdışı yatırıma yöneldiği için yabancı kavramını kullanmak anlamlı olmamaktadır. Bundan dolayı günümüzde tercih edilen kavram “uluslararası doğrudan yatırımlar” olmakla birlikte bu çalışmada doğrudan yabancı yatırım (DYY) kavramı kullanılmaktadır.

Son dönemlerin ekonomi alanında en çok ilgi gören kitaplarına bakıldığında, yukarıda değinilen süreci tasvir eden, yorumlayan çalışmalar olduğu dikkat çekmektedir. Thomas Friedman'ın “Dünya Düzdür” ve Kenichi Ohmae'nin “Yeni Küresel Sahne” adlı eserleri örnek olarak gösterilebilir.

Bu çalışmada Türkiye’de hizmet sektöründeki yabancı yatırımlar incelenmektedir. Öncelikle hizmet sektörünün öneminin artmasının gerekçeleri, bu sektördeki DYY’lerde global eğilimler ele alınmış, hizmet sektöründeki kısıtlamaların azaltılması konusu işlenmiştir. Bu kısımda bütünlüğün sağlanması ve daha net görülebilmesi için Türkiye ile ilgili açıklamalara da yer verilmektedir. Daha sonraki kısımda ise Türkiye’deki DYY’lerin hizmet sektöründeki dağılımı toplam, sektörel ve il bazında değerlendirilmektedir.

1. HİZMET SEKTÖRÜNÜN ARTAN ÖNEMİ

Hizmet sektörlerinin imalat sanayinin yerleşim yerinde ya da yakın bölgede bulunması önemli maliyet avantajları sağlamaktadır. Hizmet ürünlerinin ticaretinin büyük oranda yapılamadığı dikkate alındığında, hizmet sektöründeki kümelenmelerin yarattığı büyük pozitif dışsallıklar büyüme için itici bir güç olmaktadır. Hizmet sektöründe kümelenmelerden hareketle bölgeler arasında farklılıkların oluştuğu da yine kabul edilen bir gerçekliktir. Yeni ekonomik coğrafya çalışmalarında ilgili ekonomik aktivitelerin kümelenmesinden oluşan dışsallıklar nedeniyle ekonomik faaliyetlerde yoğunlaşmalara yol açtığı ele alınmaktadır. Bir başka ifade ile hizmet sektörünün önem kazanmasında kent kalkınması ve yeni ekonomik coğrafya çalışmaları etkili olmuştur. İlgili literatürde imalat sanayi firmaları açısından

gerekli hizmet faaliyetlerinin bulunabilirliğine ilişkin bulgular ortaya konuldukça hizmet sektörünün önemi her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır (Markusen, Rutherford and Tarr, 2000:3-5).

Markusen, Rutherford ve Tarr, özellikle üretici hizmetlerinin önemine işaret etmektedirler. Yazarlar üretici hizmetlerini şöyle sınıflandırmaktadırlar;

- Organizasyon ve karar verme etkinliğini geliştiren yönetsel hizmetler,
- Teknik etkinlik ve ürün kalitesini geliştirme amaçlı mühendislik hizmetleri,
- Finansal yönetim ve karar vermeyi etkinleştiren finansal hizmetler,
- Firmaların diğer mal ve hizmetleri satması ya da almasını kolaylaştıran pazarlama hizmetleri ve
- Firmaların enformasyon ve bilgi (information ve knowledge) elde edebileceği enformasyon hizmetlerini kapsamaktadır.

Kent ekonomisi açısından değinilen üretici hizmetlerinde ulaştırma maliyetleri belirleyici bir etkidir. Bu hizmetleri almanın ulaştırma maliyetleri düştükçe bu tür hizmetleri veren firmalara yakın olmanın önemi azalırken, söz konusu maliyetlerin artması durumunda yakınlık önem kazanacaktır. Yazarlar pek çok iş hizmetlerinin hem uluslararası ticaretinin yapılamaması hem de yüksek maliyetleri nedeniyle coğrafi yakınlığın ön plana çıktığını belirtmektedirler (McKee, 1988'den aktaran Markusen, Rutherford and Tarr, 2000:5).

Hizmet sektörünün gelişmesinde etkili olan bir diğer unsur şirketlerin iş süreçlerini dışarıdan temin etme eğilimidir. Bu anlamda Hindistan çok uluslu şirketlere büyük fırsatlar sunmaktadır. Çok uluslu şirketler bu tür işler için yaklaşık olarak %40-50'lere ulaşan maliyet avantajları sağlamaktadır (Ohmae, 2008: 220). Hindistan arka ofis olarak adlandırılan işlerde önemli bir konumda olmakla birlikte, bu hizmeti ülkenin tamamında sunmayı başaramamaktadır. Ülkeye yatırım çekmede çekiciliği bulunan Bangalore, Yeni Delhi ve Haydarabat gibi yerlerde kümelenme görülmektedir (Ohmae, 2008: 221).

Hizmet sektörünün önem kazanmasında bir diğer gelişme ise hizmet ihracatının ortaya çıkması ve hızlı bir ivme kazanmasıdır. Bu alanda da Hindistan ilk dikkat çeken ülkelerin başında gelmektedir. Hindistan özellikle ABD'ye çağrı merkezi ve bilgisayar hizmetleri ihraç etmektedir (bkz, Greenspan, 2008:32; Friedman, 2006; Ohmae, 2008).

Hindistan, "bankacılık, sigortacılık, teknoloji, mühendislik ve işletme hizmetleri ve telekomünikasyon gibi alanlarda çok uluslu şirketlerin küresel üretim zincirinde rağbet gören, çağrı merkezlerini yönettikleri, finansal muhasebe ve veritabanı üretimi yaptıkları bir bölge haline gelmiştir" (Dahlman ve Utz, 2005'ten aktaran Öz, 2008).

Benzer şekilde İrlanda teknoloji ve telekomünikasyon sektöründeki sürekliliği olan politikalarla, bilgisayar okur-yazarlığını destekleyerek günümüzde Avrupa'nın e-merkezi haline gelmeyi başarmıştır. Bu kapsamda muhasebeden çağrı merkezine, yerel yazılımdan finansal hizmetlere geniş bir alanda e-hizmet merkezi olarak markalaşmıştır (Ohmae, 2008:37).

Dünyanın üretim üssüne dönüşen Çin aynı zamanda belli kümelenmeler yaratarak hizmet sektöründe de etkin olabileceğini göstermektedir. Çin endüstriyel kümelenmelerine bakıldığında her bölgenin belli alanlarda uzmanlaştığı görülmektedir. Örneğin, Chang Jiang Delta bölgesi finansal hizmetler, tekstil ürünleri, otomobil, yarı iletken maddeler, dizüstü PC'ler ve cep telefonları alanında, Liaoning (kuzeydoğu bölgesi) ağır sanayi, uçaklar, devlet teşebbüsleri ve Japon firmaları için arka ofis işlemleri ve yazılım konularında uzmanlaşmıştır (Ohmae, 2008:156). Ohmae'nin de belirttiği gibi artık yabancı yatırımlar ülke bazlı değil, bölge bazlı yerleşim yeri tercihinde bulunmaktadır.

2. HİZMET SEKTÖRÜNÜN LİBERALLEŞTİRİLMESİ

Hizmet ticaretin serbestleştirilmesi çalışmaları 1994 yılında Uruguay toplantılarında ele alınmıştır. Hizmet ticaretinin liberalleştirilmesi için Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması (GATS) kabul edilmiştir ve bu tarihten günümüze liberalleşme çalışmaları devam ettirilmektedir (Seyidoğlu, 2003:199; ayrıca bakınız Saygılı, 2001)

UNCTAD 2006 yılında gelişmekte olan ülkelerde hizmet sektöründeki yabancı yatırımcılar için sınırlandırmaların ne boyutlarda olduğunu kapsamlı bir çalışmada incelemiştir. Araştırma Afrika, L. Amerika, Asya ve Avrupa'daki 50 gelişmekte olan ülkeyi kapsamaktadır (UNCTAD, 2006: 1-19). Araştırmaya konu olan Hizmet sektörleri 11 ana ve 18 alt sektörü kapsamaktadır ve aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- ◆ İş faaliyetleri: hukuk-avukatlık, muhasebe, AR-GE, bilgisayar ve ilgili hizmetler,
- ◆ Telekomünikasyon,
- ◆ İnşaat,
- ◆ Dağıtım hizmetleri: toptan ve perakende,
- ◆ Eğitim hizmetleri,
- ◆ Elektrik dağıtımı,
- ◆ Çevre hizmetleri,
- ◆ Finansal hizmetler (bankacılık ve sigorta)
- ◆ Sağlık hizmetleri,
- ◆ Turizm: otel ve restoranlar, seyahat acentesi ve tur operatörleri,
- ◆ Ulaştırma hizmetleri; yurtiçi ve uluslararası deniz taşımacılığı, yurtiçi ve uluslararası hava ulaşımı ve demiryolları.

Raporda hizmet sektöründe yabancıların sahip olabileceği hisse payı, tarama ve bildirim süreçlerine ilişkin kısıtlamalar ile yönetim ve operasyonel kısıtlamalar olabileceği belirtilmektedir.

Hizmet sektöründeki kısıtlamalar 11 ana sektör için ayrı ayrı hesaplanmış ve genel bir endeks haline getirilmiştir. Endeks değerleri (0-1) arasında değişmektedir. Değer sıfır çıkarsa o ülkenin tamamen açık olduğunu, bir çıkarsa fiili ya da yasal olarak tamamen kapalı olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: Seçilmiş Ülkelerde Hizmet Sektöründeki Kısıtlamalar (2004)

Ülkeler	Tüm Sektörler İçin Skor
Çin	0.44
Çek cum.	0.07
Macaristan	0.13
Hindistan	0.45
Malezya	0.54
Meksika	0.33
Polonya	0.17
Romanya	0.11
Türkiye	0.23
Ortalama (50 ülke)	0.28

Kaynak: UNCTAD, 2006:10.

Tablo 1, UNCTAD'ın raporundaki 50 ülkeyi kapsayan tablodan bazı ülkelerin seçilmesi ile oluşturulmuştur. Ülkeler en fazla yabancı yatırım çekenler ve Türkiye'nin DYY çekebilmek için rekabet etmek durumunda olduğu ülkelerden seçilmiştir. Bu nedenle 50 ülkenin yer aldığı tablonun genel görünümü hakkında bilgiler aktarıldıktan sonra Tablo 1'e ilişkin açıklamalar yapılmıştır (UNCTAD, 2006:10).

- Araştırma sonucu elde edilen bulgulardan birisi, kısıtlamaların katılığı ile DYY girişleri arasında çok güçlü bir negatif ilişki olduğudur.
- En düşük kısıtlamalar L. Amerika ülkelerinde, en yüksek kısıtlamalar ise Asya ve Orta doğu ülkelerindedir.
- En fazla kısıtlamanın olduğu hizmet sektörü elektriktir. Elektrik sektöründe 14 ülkenin endeks değeri tam olarak bire eşittir.
- Finans sektöründe iki ülkenin endeks değeri bire eşittir.
- Profesyonel iş hizmetlerinde, dağıtım, çevre, sağlık ve ulaştırma da sadece birer ülkenin endeks değeri bire eşittir.

50 ülke arasında kısıtlamaların en düşük olduğu ülkelere örnek olarak Uganda ve Romanya (0.11), Arjantin (0.12); en yüksek olduğu ülkelere ise Filipinler (0.69) Etiyopya (0.69) gösterilebilir.

Tablo 1'deki veriler bazında değerlendirme yapıldığında en az kısıtlama getiren ülke Çek Cumhuriyeti'dir ve bu ülkeyi Romanya ve Macaristan izlemektedir. Hindistan ve Malezya ise en fazla kısıtlama getiren ülkelerdir. Türkiye ise 0.23'lük oran ile ortalamanın altında yer almaktadır.

Türkiye'nin yabancı yatırım çekebilmek için rekabet ettiği ülkelerin alt sektörler itibarıyla karşılaştırmasını yapabilmek amacıyla Tablo 2 ve Tablo 3 hazırlanmıştır. Tablo 2, Türkiye'de kısıtlamaların en düşük olduğu, Tablo 3 ise kısıtlamaların en yüksek olduğu alt sektörleri göstermektedir.

Türkiye'de hizmet sektöründe ne kadar kısıtlama olduğu alt sektörler bazında ele alındığında endeks değerleri elektrik, telekomünikasyon, eğitim ve ulaştırma hizmetlerinde oldukça yüksek çıkmaktadır. Diğer taraftan inşaat, dağıtım, turizm ve profesyonel iş hizmetlerinde ise çok düşüktür. Bu değerler Türkiye'de DYY girişlerini engelleyecek düzeyde kısıtlama olmadığına işaret etmektedir.

Tablo 2: Türkiye'de En Düşük Kısıtlamaların Olduğu Alt Sektörler

	İş hizm.	İnşaat	Dağıtım	Finans	Sağlık	Turizm
Çek cum.	0.13	0.03	0.03	0.13	0.13	0.03
Macaristan	0.13	0.10	0.10	0.15	0.10	0.26
Polonya	0.08	0.04	0.14	0.30	0.04	0.04
Romanya	0.06	0.00	0.00	0.18	0.10	0.00
Türkiye	0.13	0.10	0.10	0.25	0.10	0.10
Ortalama	0.25	0.18	0.24	0.33	0.22	0.21

Kaynak: UNCTAD, 2006:10.

Tablo 2'de görüldüğü gibi değinilen sektörlerde 50 ülke ortalaması genelde düşüktür. Türkiye ortalama değerlerin daha altında bir değere sahiptir ve bu önemli bir avantajlıdır. Diğer taraftan, DYY çekebilmek için rekabet ettiği ülkelerle karşılaştırıldığında inşaat ve finansta dezavantajlı bir durumda olduğu da görülmektedir.

Tablo 3: Türkiye'de En Yüksek Kısıtlamaların Olduğu Alt Sektörler

	Telekomünikasyon	Eğitim	Elektrik	Ulaştırma
Çek Cumh.	0.06	0.15	0.23	0.03
Macaristan	0.10	0.20	0.30	0.26
Polonya	0.50	0.04	0.54	0.20
Romanya	0.08	0.00	1.00	0.41
Türkiye	0.53	0.65	1.00	0.54
Ortalama	0.44	0.22	0.59	0.35

Kaynak: UNCTAD, 2006:10.

Tablo 3'de Türkiye'de kısıtlamaların nispeten daha yüksek olduğu alt sektörler yer verilmiştir. Bu dört sektörde diğer ülkelere göre oldukça yüksek değerlere sahiptir. Elektrik alt sektöründe sadece Romanya ile aynı değere sahiptir. Türkiye yabancı yatırım çekebilmek için rekabet ettiği bu

ülkelere karşı değinilen dört sektörde önemli bir dezavantaja sahip görünmektedir.

3. HİZMET SEKTÖRÜNDEKİ DYY'LERDE GLOBAL TRENDLER

Hizmet sektörünün global DYY girişleri stokundaki payı 1990'da %49'dan 2006'da %62'ye yükselmiştir. Hemen hemen bütün ana hizmet sektörü grupları bu artıştan payını almıştır.

Ticaret, finansal hizmetler ve iş faaliyetleri DYY girişlerinden aslan payını alırken, özellikle altyapının payı 1990'dan günümüze hızlı bir şekilde yükselmektedir. Örneğin, ülkeler arası satın alma ve birleşmelerin değeri 2006 yılında 63 milyar dolar, 2007 yılında ise 130 milyar dolara ulaşmıştır. (UNCTAD, 2008:9)

Afrika kıtasında hizmet sektöründeki DYY'lerin en büyük kısmı finans sektörüne yapılmaktadır. İş ve sağlık hizmetleri ise çok küçük bir paya sahiptir. Elektrik, telekomünikasyon ve su gibi altyapı alanlarına yatırımlar devam etmektedir. Çin, İngiltere ve Fransa en büyük yatırımcı ülkelerdir (UNCTAD, 2008:43-44).

Güney, Doğu ve Güney-Doğu Asya'da 2007 yılında hizmet sektöründeki DYY girişleri ulaştırma, haberleşme, finans ve iş hizmetlerine yönelmiştir. Bu bölgede dikkat çeken bir başka eğilim özellikle Çin, Hindistan ve Vietnam'ın hızlı ekonomik büyümeden kaynaklanan altyapı ihtiyacına yönelik DYY girişlerindeki artıştır. Bu ülkeler altyapıya yönelik DYY çekebilmek için bir dizi adım atmaktadırlar. Örneğin, kamu-özel sektör işbirliğini teşvik, özel sektör yatırımlarını teşvik, kurumsal destekler, yatırım ortamını iyileştirici reformlara devam ediyorlar. Güney Asya'da ulaştırma ve telekomünikasyon alanında ülkeler arası satın alma ve birleşmeler yoluyla artmaktadır. Satın alma ve birleşmeler 2006 yılında 4 milyar dolar iken 2007 yılında 14 milyar dolara yükselmiştir (UNCTAD, 2008:50-51).

Türkiye'nin yer aldığı Batı Asya bölgesinde de hizmet sektörü en önemli yatırım alanıdır. Satın alma ve birleşmeler önemli bir boyuta ulaşmıştır. Örneğin Türkiye 2007 yılında 11.4 milyar dolar yatırım çekmiştir ve bunun büyük kısmı hizmet sektörüyle ilgilidir. Türkiye'de özellikle finansal hizmetler, telekomünikasyon ve perakende sektörü göze çarpan yatırım alanlarıdır (UNCTAD, 2008:57). Latin Amerika bölgesinde de, telekomünikasyon, elektrik ve bankacılık en fazla yatırım çeken sektörlerdir (UNCTAD, 2008:63)

Tablo 4: Hizmet Sektöründe Global DYY Girişleri Stoku- Tahmini, 1990, 2006 (Milyon dolar)

	1990		2006	
	Gelişmiş ülke	Gelişmekte olan ülke	Gelişmiş ülke	Gelişmekte olan ülke
Hizmetler	780.054	168.796	5.838.666	1.784.601
Elektrik, gaz ve su	7.104	3.050	183.041	57.843
İnşaat	16.705	5.434	70.670	24.277
Ticaret	202.757	25.577	1.117.383	209.173
Otel ve restoran	21.163	4.740	65.665	23.882
Ulaştırma, depolama haberl.	16.317	13.302	582.657	178.844
Finans	289.340	95.339	1.970.262	432.716
İş faaliyetleri	122.855	16.514	1.229.987	792.117
Eğitim	94	--	146	84
Sağlık ve sosyal hizmetler	994	--	11.906	1.551
Sosyal ve bireysel hizmetler	13.359	20	37.011	10.428
Diğer hizmetler	71.562	2.973	158.935	20.456

Kaynak, UNCTAD, **World Investment Report 2008**, p.207.

Tablo 4 hizmet sektöründeki global DYY girişleri stokunu iki ayrı dönem için karşılaştırmaktadır. Tablodaki veriler açıkça göstermektedir ki 1990'dan 2006 yılına gelindiğinde hizmet sektörünün bütün alt kalemlerinde hem gelişmiş ülke (GÜ) hem de gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) için geçerli olmak üzere önemli artışlar gerçekleşmiştir (Ayrıca bkz., OECD, 2007).

Tablo 4'e göre hizmetler sektöründe DYY stoku GÜ'lerde 1990'da 780 milyar dolardan 2006 yılında 5.8 trilyon dolara yükselirken, aynı değerler GOÜ için sırasıyla 168 milyar dolar ve 1.8 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Tablo 4'de dikkat çeken bir diğer unsur eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler, sosyal ve bireysel hizmetler alt sektörlerinde yatırım girişlerinin çok sınırlı kalmasıdır.

UNCTAD'ın 2008 "Dünya Yatırım Raporu'nun" alt başlığı çokuluslu şirketler ve altyapıdır. Altyapı da hizmet sektörünün önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Rapor da değinildiği gibi hızlı ekonomik büyüme gösteren ülkelerde altyapı talebi hızla artmaktadır. Tablo 5 seçilmiş ülkelerde altyapıdaki DYY girişleri stokunu göstermektedir.

Tablo 5'e göre Polonya'da 1995 yılında elektrik, gaz ve su alanındaki yatırım stok tutarı sadece 76 milyon dolar iken 2006 yılında 2.6 milyar dolara yükselmiştir. Bu ülkede yine ulaştırma, depolama ve haberleşmede 1995 yılındaki yatırım stoku 383 milyon dolardan 2006'da 7.3 milyar dolara ulaşmıştır.

Çin'deki altyapı sektöründe elektrik, gaz ve su için sadece 2006 verileri bulunmakta olup yaklaşık 3 milyar dolardır. Ulaştırma, depolama ve haberleşme ise 1995'te yaklaşık 2.2 milyar dolardan 2006'da yaklaşık 7 milyar dolara yükselmiştir. Ülkede altyapıdaki DYY'lerin toplam içindeki payı diğer ülkelere göre çok düşük düzeydedir.

Türkiye'de en belirgin artış ulaştırma, depolama ve haberleşme sektöründe gerçekleşmiştir. Buna göre 2000 yılında bu sektördeki yatırım stoku yaklaşık 2.5 milyar dolardan 2006 yılında 25 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır.

Tablo 5: Seçilmiş Ülkelerde Altyapıda DYY Girişi Stoku 0-1995-2000-2006 (Milyon Dolar ve Yüzde)

Ülke	Sektör	1995	2000	2006
Çek Cumh.	Elektrik, gaz-su	400.3	1.425,1	7.156
	Ulaştırma, depolama ve haberleşme	868.2	2.432,6	6.103,6
	Toplam DYY'ye oranı	13.7	17.7	16.6
Macaristan	Elektrik, gaz-su	1.380,8	1.248,4	2.989,1
	Ulaştırma, depolama ve haberleşme	772,5	3.235,8	6.698,3
	Toplam DYY'ye oranı	21.4	19.6	11.9
Polonya	Elektrik, gaz-su	67	408,7	2.611,3
	Ulaştırma, depolama ve haberleşme	383,4	3.163,8	7.296,7
	Toplam DYY'ye oranı	2.8	8.7	10.9
Romanya	Elektrik, gaz-su	--	--	1.671,0
	Ulaştırma, depolama ve haberleşme	--	--	4.246,1
	Toplam DYY'ye oranı	--	--	13.0
Çin	Elektrik, gaz-su	--	--	2.991,2
	Ulaştırma, depolama ve haberleşme	2.244,6	4.480,3	7.147,4
	Toplam DYY'ye oranı	2.2	2.3	3.5
Türkiye	Elektrik, gaz-su	--	1.693,0	2.920,0
	Ulaştırma, depolama ve haberleşme	--	2.487,0	25.091,0
	Toplam DYY'ye oranı	--	21.8	32.3

Kaynak: UNCTAD, (2008), p.229-233.

4. TÜRKİYE'DE HİZMET SEKTÖRÜNDEKİ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Tablo 6'da yabancı firmaların sektörlere göre dağılımı verilmiştir. 1954-2007 döneminde yabancı firmaların en fazla yöneldiği sektörlerin başında yaklaşık 5635 firma ile toptan ve perakende ticaret, 3.400 firma ile

imalat sanayi, 2800 firma ile gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri gelmektedir.

Tablo 6'daki verilere göre, toplam firma sayısından tarım, madencilik ve imalat sanayi çıkarıldığında, hizmet sektöründeki yabancı firma sayısı 14.308'dir.

Tablo 6'da dikkatle bakılması gereken dönem 2003-2007'dir. Çünkü 2001 krizinin ardından Türkiye ekonomisinin sürekli büyüdüğü bir dönemdir. 2003-2007 döneminde de yine hizmet sektörünün büyük oranda yabancı firma çektiği görülmektedir. Söz konusu hizmet sektörleri inşaat, toptan ve perakende ticaret, gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleridir. Yine otel ve restoran sektörü ve ulaştırma haberleşme sektörleri de çok sayıda yabancı firmaya ev sahipliği yapmaktadır.

Tablo 6: Uluslararası Sermayeli Firmaların Sayılarının Sektörlere Göre Dağılımı (Şirket Sayısı)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	1954-2007
Tarım*	5	25	33	34	47	52	279
Madencilik ve taşocak.	18	12	34	54	48	82	327
İmalat sanayi	75	264	356	433	469	500	3.394
Elektrik, gaz-su	6	8	16	11	45	76	220
İnşaat	21	31	130	334	428	512	1.632
Toptan ve perakende ticaret	204	427	860	765	815	828	5.635
Oteller ve restoran	42	60	76	171	213	224	1.327
Ulaştırma haberleşme ve depolama hizmetleri	46	96	216	248	274	309	1.567
Gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri	37	91	226	519	708	891	2.804
Diğer hizmet faaliyetleri	35	77	92	181	241	228	1.123
Toplam	789	1.091	2.039	2.750	3.288	3.702	18.308

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni Şubat 2008, s.20. (*) Avcılık, ormancılık ve balıkçılık dahil.

Tablo 7'de ise 2002-2007 döneminde DYY'lerin sektörel dağılımı gösterilmiştir. Tablodan izlenebileceği gibi, 2007 yılında en fazla yabancı yatırımı yaklaşık 11.5 milyar dolar ile mali ve aracı kuruluşlar çekerken, ikinci sırada yaklaşık 4 milyar dolar ile imalat sanayi gelmektedir. Mali ve

aracı kuruluşların faaliyetleri yaklaşık 7 milyar dolar, ulaştırma ve haberleşme ise 6.7 milyar dolardır.

Tablo 7: Doğrudan Uluslararası Yatırım Girişlerinin Sektörlere Göre Dağılımı (Milyon dolar)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Tarım avcılık ormancılık balıkçılık	--	1	4	5	5	2
Madencilik ve taşocakçılığı	2	14	75	40	122	341
İmalat sanayi	110	448	214	788	1.868	4.199
Elektrik, gaz-su	68	86	69	4	112	555
İnşaat	3	8	23	80	222	260
Toptan ve perakende ticaret	89	92	103	68	1.167	181
Oteller ve lokantalar	0	4	1	42	23	26
Ulaştırma haberleşme ve depolama hizmetleri	1	2	639	3.285	6.700	1.119
Mali ve aracı kuruluşların faaliyetleri	260	54	69	4.018	6.956	11.409
Gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri	0	6	3	29	99	905
Sağlık işleri ve sosyal hizmetler	5	23	53	74	265	178
Diğer hizmet faaliyetleri	84	10	36	103	105	12
Toplam	622	745	1.291	8.538	17.645	19.190

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, (2008), s.17

Tablo 2 ve Tablo 3'te Türkiye'de hizmet sektöründe kısıtlamaların en az ve en fazla olduğu sektörler gösterilmiştir. Daha önce değinildiği gibi iş hizmetleri, inşaat, dağıtım (toptan ve perakende) finans ve sağlık sektörleri kısıtlamaların en az olduğu alanlardır. Kısıtlamaların en fazla olduğu alanlar ise telekomünikasyon, eğitim ve ulaştırmadır. Kısıtlamaların daha az olduğu hizmet sektörlerinde daha fazla yabancı firmanın faaliyet göstermesi beklenmektedir.

Hizmet sektörü kapsamında en fazla yatırım çeken üç ana sektör bankacılık, telekomünikasyon ve sigortacılıktır (Ayrıca bkz., Altier, 2007). Hizmetler sektörüne DYY miktarının artmasında “ulaştırma, haberleşme ve bankacılık alt sektörlerinin gelişim hızı ve karlılık oranlarının görece yükselmesinin önemli bir etken olarak kabul edilmektedir” (Aktaş, 2007'den aktaran Terin ve Yıldırım, 2008:5).

Telekomünikasyon sektöründe ise Türkiye'nin belirgin bir avantajı bulunmaktadır “Türkiye OECD ülkeleri arasında Finlandiya, İsveç, İrlanda ve Almanya'nın önünde en açık 15'inci pazar olarak gösterilmektedir (Türktaş, 2007).

Gelişmekte olan ülkelerde bankacılık sektörüne yönelik DYY girişlerinde belirleyici olarak üç faktör ayrı bir önem taşımaktadır. Bunlar; finansal hizmetlerin küreselleşmesi, yabancı sermayenin ulusal piyasalara girişindeki engellerin kaldırılmasına ilişkin düzenlemeler ve yaşanan bankacılık krizlerine bağlı olarak gelişmekte olan piyasalara yönelik giriş maliyetlerindeki düşüşler olarak sıralanabilir (Hawkins ve Dubravko, 2001:3-16; Soussa, 2004:2-7'den aktaran Afşar, 2004:12)

Bankacılık sektörü için şunu da belirtmek gerekir ki, sektörde ayakta kalabilmek için bankalar birleşmek durumunda kalmaktadır. Bu trend hem orta ve küçük büyüklükteki bankalar hem de büyük bankalar için geçerlidir. (Özhan, 2004:3).

Hazine Müsteşarlığı'nın 2007 "Uluslararası Doğrudan Yatırımlar" raporunda en fazla yatırım çeken ilk beş sektör sırasıyla şöyledir: (1) Mali ve aracı kuruluşların faaliyetleri, (2) Ulaştırma, depolama ve haberleşme, (3) Kimyasal madde ve ürünler, (4) Gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri ve (5) Metalik olmayan diğer mineral ürünler imalatı (Hazine, 2007:53). Görüldüğü gibi ilk beş sektörün üçü hizmet sektörüdür.

Bir ülkeye gelen yabancı yatırımcının o ülke içinde hangi bölgede yatırım yapacağı konusunda da bir tercihte bulunması gerekmektedir. Bu kapsamda (Berköz ve Türk, 2007:12) "yabancı yatırımcıların yer seçimi kararlarında illerin nüfus büyümesi, önceki yabancı yatırımlar, alt yapı, banka kredilerinin miktarı, yerel pazarın büyüklüğü ve yığılma ekonomilerinin etkili olduğunu" bulmuşlardır. Yazarlar ayrıca değinilen sonuçların hizmet sektörü içinde anlamlı olduğunu ifade etmektedirler.

Berköz ve Türk Çin'de yapılan çalışmalarda da benzer bulguların elde edildiğine işaret etmektedirler. Örneğin He (2002) ve Wei'nin (1999) çalışmalarında "Çin'de yabancı sermayenin yer seçiminde kıyı şehirlerinin, bölgesel kümelenmelerin, sanayi kümelenmelerinin ve nitelikli altyapının önemli olduğu bulunmuştur. Yine illerdeki yüksek uluslararası ticaret seviyesi, düşük çalışan ücretleri, araştırma ve geliştirme için insan gücü, yüksek GDP büyümesi, iyi nitelikte altyapının varlığı, kümelenmedeki hızlı ilerleme doğrudan yabancı yatırımların çekilmesini sağlamaktadır" (aktaran, Berköz ve Türk, 2007:12)

Tablo 8 Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirketlerin illere göre dağılımını göstermektedir. Tablodaki verilerden görülebileceği gibi en fazla yabancı firmanın faaliyet gösterdiği illerde illerin nüfus büyümesi, önceki yabancı yatırımlar, alt yapı, banka kredilerinin miktarı, yerel pazarın büyüklüğü ve yığılma ekonomileri gibi unsurlar açısından karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Uluslararası Sermayeli Şirketlerin Sayılarının İllere Göre Dağılımı (İlk On İl)

İl	Şirket Sayısı (1954-2008 Ekim)
İstanbul	11.278
Antalya	2.699
Ankara	1.384
Muğla	1.250
İzmir	1.238
Bursa	417
Aydın	375
Mersin	353
Kocaeli	249
Adana	157
Diğer iller	1.819
Toplam	21.219

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni Aralık-2008, s.10.

Turkishtime dergisi Türkiye'nin "en hızlı büyüyen illeri" konulu bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada iller nüfus, son beş yılda kişi başına yatırım, son beş yılda kamu yatırımı, son yedi yılda vergi artışı, kişi başına kredi, kişi başına mevduat, kişi başına ihracat ve ithalat, KOBİ sayısı, yabancı sermayeli şirket sayısı, yeni otomobil sayısı gibi kriterler bazından sıralamaya tabii tutulmuştur. Araştırmada büyükşehir statüsü kazanmış veya sanayileşmiş iller (13 il) sıralama dışında tutulmuştur. Bu 13 il kendi içinde; Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Denizli, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Mersin ve Sakarya şeklinde sıralanmaktadır.

Yukarıda değinilen bu iller dışında kalan 68 il sıralandığında şu tablo görülmektedir: En hızlı büyüyen ilk on il; Muğla, Eskişehir, Kahramanmaraş, Tekirdağ, Diyarbakır, Aydın, Mardin, Hatay, Aksaray ve Çanakkale'dir (Erkaya ve Coşkun, 2007:101-124).

Yukarıdaki tabloda Türkiye'nin en hızlı büyüyen illeri sıralamasında birinci ve altıncı sırada bulunan illere daha yakından bakıldığında dikkat çeken özellikler bulunmaktadır. Örneğin, Muğla "Türkiye'de internet üzerinden alışveriş yapılan sanal işyeri (469 şirket) açısından en iyi üçüncü şehirdir". Muğla yabancıların en fazla konut satın aldığı illerden olup ilde ikamet eden yabancı sayısı 6.000'ini aşmış durumdadır (Erkaya ve Coşkun, 2007:112-113). Aydın ise aldığı göçle hızla büyüyen bir şehir kimliğindedir. Yabancı yatırımcıların en fazla ilgi gösterdiği alanlar madencilik, otomotiv yan sanayi ve canlı balıktır (Erkaya ve Coşkun, 2007:121).

Tablo 9 ilk beş ildeki yabancı firmaların sektörel dağılımı göstermektedir. İstanbul'daki firmaların önemli bir bölümü toptan ve perakende alanındadır. Bu sektörü izleyen diğer hizmet alt sektörü ise

gayrimenkul kiralama, ulaştırma, haberleşme ve depolama hizmetlerdir (ayrıca bkz. Özdemir, 2002: 249-259).

Tablo 9. İlk Beş İldeki Uluslararası Sermayeli Şirketlerin hizmet Sektörlerine Göre Dağılımı

Sektörler	İstanbul	Antalya	Ankara	Muğla	İzmir
Tarım avcılık ormancılık balıkçılık	81	66	22	16	41
Madencilik ve taşocakçılığı	145	19	75	7	46
İmalat sanayi	2.181	158	210	35	318
Elektrik, gaz-su	174	14	83	1	25
İnşaat	614	569	155	203	93
Toptan ve perakende ticaret	4.011	350	383	84	386
Oteller ve restoran	476	480	68	256	70
Ulaştırma haberleşme ve depolama hizmetl.	1.060	255	63	138	79
Mali ve aracı kuruluşların faaliyetl.	234	9	7	8	8
Gayrimenkul kiralama ve iş faal.	1.649	660	215	462	117
Diğer hizmetler	656	121	104	40	56
Toplam	11.278	2.699	1.384	1.250	1.238

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, (Aralık-2008), s.10.

En hızlı yükselen il olarak yukarıda değinilen Muğla'da ise yine en fazla firma sırasıyla; gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetlerinde, otel ve restoran, inşaat ve ulaştırma, haberleşme ve depolama hizmetlerindedir.

Tabloda Türkiye'nin en önemli illerinden birisi olan İzmir'in büyüklüğü ve önemli yerleşim yeri özelliği taşımasına rağmen yeteri yabancı firmanın olmadığı görölmektedir. Bu ildeki firma sayısı İstanbul, Antalya ve Ankara'nın gerisindedir.

SONUÇ

Globalleşmenin getirdiği olumlu ortam ve uluslararası piyasalarda artan rekabet firmaları üretim maliyetlerinin düşük olduğu bölgelere yönlendirmektedir. Bu süreç hem imalat sanayini hem de buna ilişkin hizmet sektörlerini kapsamaktadır.

Hizmet sektöründeki liberalleşme süreci ve bunun sonucunda pek çok ölkede bu sektördeki kısıtlamaların azaltılması doğrudan yabancı yatırımları çeken etkenlerden birisi olmuştur. Özellikle şirket satın alma ve birleşmelerine ilişkin kısıtlamaların azaltılması bu sektördeki yabancı yatırımlara ivme kazandırmıştır.

Son dönemde en fazla doğrudan yabancı yatırım çeken hizmet sektörleri arasında; ticaret, finansal hizmetler, üretici hizmetleri ve altyapı gelmektedir. Burada altyapı ile ifade edilen elektrik gaz ve su, ulaşım, depolama ve haberleşme alt sektörlerini ifade etmektedir.

Türkiye de yukarıda değinilen gelişmelere paralel olarak hizmet sektörüne büyük ölçekli doğrudan yabancı yatırım çekebilmiştir. Türkiye'de en fazla doğrudan yabancı yatırım girişi sağlayan üç hizmet sektörü; mali aracı kuruluşların faaliyetleri, ulaştırma, depolama- haberleşme ile gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleridir.

Yukarıda değinilen bulgular ışığında Türkiye'nin daha fazla yabancı yatırım çekebilmesi için hizmet sektöründeki kısıtlamaları daha da azaltması ve buna ilişkin yatırım ortamının iyileştirilmesine devam edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. AFŞAR, M. (2004), "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Bankacılık Sektörü" **Ekonomi, İşletme, Uluslararası İlişkiler Ve Siyaset Bilimleri Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1-2, Ocak-Temmuz 2004, Erişim: <http://eab.ege.edu.tr/>
2. ALTIER, S., (2007), "Yabancı Yatırım Sermayesi Ülkemizde Neden Sanayiye Gitmiyor?" **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 28 Mayıs, Erişim: <http://www.21yyte.org/tr>, 6 Ocak 2009.
3. BERKÖZ, L. ve Ş.Ş. TÜRK,(2007), "Yabancı Yatırımların Yer Seçimini Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği" **İTÜDERGİSİ/A, -Mimarlık, Planlama, Tasarım-** Cilt:6, Sayı:2, Eylül-2007, 59-72
4. ERKAYA, B. ve E. COŞKUN, (2007), "Hızlı Yükselen Şehirler", **Turkishtime**, Aralık, S.68.
5. FRIEDMAN, T., (2006), **Dünya Düzdür**, (çev. L. Cinemre), Boyner Yay., İstanbul.
6. HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, (2007), **Uluslararası Doğrudan Yatırım Raporu**, Ankara.
7. HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, (2008) **Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni**, Şubat.
8. MARKUSEN, J., T. RUTHERFORD and D.TARR, (2000), "Foreign Direct Investment In Services And The Domestic Market For Expertise", Erişim: <http://www.nber.org/>.
9. OECD, (2007), **Trends and Recent Developments in Foreign Direct Investment**, Erişim: <http://www.oecd.org/dataoecd>
10. OHMAE, K., (2008), **Yeni Küresel Sahne** –Sınırsız Dünyamızda tehdit ve Fırsatlar-,(çev. L. Aslan), Optimist Yay., İstanbul.

11. ÖĞÜTÇÜ, M., (2003), “Türkiye’nin Geleceğine Yatırım Yapmak”, Eylül, S.8, Erişim: www.stradigma.com, 6 Ocak 2009.
12. ÖZ, S., (2008), “Hindistan Hizmet Sektörü ve Bilgi Teknolojileri”, Erişim: <http://ref.advancity.net/newsletters/>, 6 Ocak 2009.
13. ÖZDEMİR, D., (2002), “The Distribution of Foreign Direct Investments in The Service Sector in İstanbul” **Cities**, Vol. 19, No. 4, pp. 249–259, Erişim: www.elsevier.com/locate/cities
14. ÖZHAN, M., (2004), “Yabancı Sermaye Türkiye’ye Bankalar Aracılığı İle Girebilir”, **Activeline**, Ağustos.
15. SAYGILI, F., (2001), “Finansal Serbestleşmenin Türkiye’deki DYY Etkisi”, **Uluslararası İlişkiler Ve Siyaset Bilimleri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2001, Erişim: <http://eab.ege.edu.tr/>
16. SEYİDOĞLU, H. (2003), **Uluslararası İktisat**, Geliştirilmiş 15. Bs., Güzem Yay., İstanbul.
17. TERİN, M. ve İ.YILDIRIM, (2008), “Türkiye’de Tarım Sektörüne Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Gelişim Seyri”, **2. Ulusal İktisat Kongresi/20- 22 Şubat 2008/DEÜ**, İzmir- Türkiye.
18. TÜRKTAN, C., (2007), “**Telekom Sektöründe Yatırımlar İçin Rekabette Neredeyiz**”, 21.12.2007, AVEA.
19. UNCTAD, (2006), **Measuring Restrictions on FDI in Services in Developing Countries and Transition Economies**, UN, New York and Geneva.
20. UNCTAD, (2008), **World Investment Report – Transnational Corporations and Infrastructure Challenge-**, UN, New York and Geneva.
21. GREENSPAN, (2008), **Türbülans Çağı**, (çev. N. Miller), Boyner Yay., İstanbul.